

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

20

Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit

Viipurin kulttuurihistoriaa 1710-1840

TOIM.
PIIA EINONEN & ANTTI RÄIHÄ

Kannen kuvat:

Christian Ferdinand Christensen (1830): Monrepos; Ludvigstein ja Franz Hermann Lafermieren muistomerkki. Museovirasto, Historian kuvakokoelma: HK19490412:2.

Viiipurin valtauksen muistomitali, jonka etupuoli on T. Ivanovin suunnittelema ja takasivu F. Gassin. Mitalin halkaisija on noin 48,5 mm. Se lyötiin Moskovassa ja kaiverrettiin Augsburgissa. Takasivun tekstiin "oCCVpat aVDenteM" sisältyy ns. kronogrammi eli kätkeyty vuosiluku: isoilla kirjaimilla kirjoitetuista muodostuu vuosiluku MDCCVV eli 1710. Kansallismuseo, rahakammio: S:723. Kuva: Jani Oravisjärvi.

Viiipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 20
Kuvaukset, mielikuvat, identiteetit: Viiipurin kulttuurihistoriaa 1710–1840

Toimittaneet: Piia Einonen & Antti Rähä
Graafinen suunnittelu ja taitto: Eemeli Nieminen

ISBN 978-952-67216-6-8 (sid. 1. painos)
ISBN 978-952-67216-7-5 (PDF)
ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2019
Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viiipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, Helsinki

Kaivattu vai kielletty menneisyys? Viipurilaisten suhtautuminen Vanhan Suomen yhdistämiseen

Tutkin tässä artikkelissa vuonna 1812 toimeenpantua Vanhan Suomen liittämistä Suomen suuriruhtinaskuntaan. Tarkastelen yhdistämistä Viipurin kaupungin ja erityisesti kaupunkilaisten omakuvien ja identiteettien näkökulmasta. Tutkimuksessa kysyn, minkälaisen kuvan Viipurin maistraatti ja muutamat muut Viipurissa toimineet viranhoitajat antoivat Venäjän alaisuudessa vietetystä ajasta selvityksissään, joita he laativat Vanhan Suomen hallinnollista yhdistämistä organisoineelle Viipurin läänin järjestämiskomitealle. Kuvauksia peilataan muun Suomen säätyläistön näkemyksiin Vanhasta Suomesta. Viipurin aina keskiajalle periytyvää monikulttuurisuutta on käsitelty historian-, kielien- ja kulttuurintutkimuksessa laajasti sekä kaupungin suomalais-ruotsalaisen että saksalais-venäläisen menneisyyden ja ”kansallisten” identiteettien kautta. Aikaisemmassa tutkimuksessa on kuitenkin jäänyt vähälle huomiolle se, minkälaisena kaupungin hallinto esitti Viipurin tilanteen silloin, kun kaupunki liitettiin muun Vanhan Suomen osana Suomen suuriruhtinaskuntaan. Mitä asioita Viipurin silloisesta tilanteesta ja menneisyydestä maistraatti korosti järjestämiskomitealle antamissaan selvityksissä, entä mitä se jätti mahdollisesti kertomatta?

Viipurin kaupungin historian uudistetun painoksen (1981) neljännen osan alussa esitetään näkemys, jonka mukaan lähteiden puuttumisen vuoksi ei ole tietoa siitä, miten Viipurin johtavissa piireissä ja kansan parissa suhtauduttiin yhdistämiseen. On totta, että kaupunkilaisten mielipiteistä ei ole olemassa suoria kertomuksia, mutta nykyisten tutkimusmenetelmien ja lähdeaineistojen tulkintatapojen avulla on mahdollista tavoittaa viipurilaisten näkemyksiä yhdistämisestä. Tutkimuksen lähtökohta on hedelmällinen, sillä Vanhan Suomen väestön suhtautumista yhdistämiseen ohimennen sivunneen Max Engmanin mukaan ”tavallaan Vanha Suomi hävisi tai joutui kieltämään erilaisen historiansa”.¹

Identiteettien näkökulmasta Engmanin toteamuksen voi katsoa viittaavan erityisesti Viipurin saksalaisen ja venäläisen kauppiasporvariston ja virka-

miehistön muuttuneeseen asemaan yhdistämisen seurauksena. Tarkempi analyysi odottaa yhä tekijäänsä, sillä Vanhan Suomen yhdistämistä ja siihen suhtautumista ei ole käsitelty systemaattisesti edes muuten runsaasti tutkittujen lahjoitusmaatalonpoikien näkökulmasta. Yhdistämistä koskeneen selvitystyön tehtäväkseen saaneen, Viipurissa istuneen Viipurin läänin järjestämiskomitean toimintaa ja työn tuloksia on sen sijaan selvitetty tutkimuksessa seikka-peräisesti.² Tutkimuksen keskittyminen järjestämiskomitean toimintaan on johtanut yhdistämistematiikkaa käsittelevän historiakuvan yksipuolisuuteen. Tämä tutkimus pyrkii sekä linkittämään Vanhan Suomen yhdistämisen osaksi laajempaa eurooppalaista kehitystä että tuomaan esiin yhdistämisen kokonaisvaltaisuuden viipurilaisten silmin tarkasteltuna. Näkökulman laajentamiselle on tarve, sillä kuten Engman huomauttaa, ”on kuitenkin silmiinpistävää, että se, mikä ei tapahtunut suuriruhtinaskunnassa, tapahtui sen yhdessä läänissä: yhdenmukaistaminen, joka monella tavalla kosketti ihmisten jokapäiväistä elämää”.³

Vanhan Suomen yhdistäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan voidaan nähdä osana Wienin kongressiin (1814–1815) liittyneitä valtiollisia uudelleenjärjestelyjä keskisessä ja itäisessä Euroopassa. Puolainen, Venäjää palvellut kreivi Mihail Ogonski ehdotti keväällä 1811 keisari Aleksanteri I:lle keisarikunnan läntisten kuvernementtien valtiollista uudelleenjärjestelyä. Esityksessä, joka perustui Napoleonin kanssa käytävään kilpailuun puolalaisten tuesta, Venäjän alaisille puolalaisalueille tuli perustaa uudelleen Liettuan suuriruhtinaskunta, johon olisivat kuuluneet kuvernementit Itämereltä Dneprin oikean rannan Ukrainaaan. Johtajaksi autonomiseen valtioon, jossa säilyisi paikallinen lainsäädäntö, Ogonski ehdotti suuriruhtinatar Katariinaa. Perustettavan valtion autonomista asemaa Ogonski perusteli muun muassa Suomen esimerkillä. Joulukuussa 1811 Ogonski ehdotti edelleen, että kuvernementit julistettaisiin Puolan kuningaskunnaksi, jonka kuningas olisi Aleksanteri. Puolalaisten odotukset eivät toteutuneet, eikä tilannetta parantanut keisari Nikolai I:n toteamus vuonna 1827. Keisarin mukaan Liettuan ”palauttaminen” Puolalle merkitsisi ”keisarikunnan alueen koskemattomuuden rikkomista”, josta ”on esimerkkinä Viipurin kuvernementti, jossa on ilmennyt sen verran vakavia epäkohtia, että kuvernementin palauttaminen varsinaiseen keisarikuntaan on mahdollista”.⁴

Vanhan Suomen yhdistämisen motiiveista on esitetty tutkimuksessa erilaisia tulkintoja. Yksi keskeinen yhdistämisen toimeenpanon taustalta paljastuva selitys on filantrooppinen, lahjoitusmaatalonpoikien aseman parantamiseen pyrkinyt tavoite. Sen mukaisesti Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan oli keino estää maaorjuuden juurtuminen alueelle, jolla sitä ei perinteisesti ollut. Kun suuriruhtinaskunnan lait ja käytännöt ulotettiin

Vanhaan Suomeen, keisari Aleksanteri I uskoi alueen lahjoitusmaatalonpoikien aseman kohentuvan ja jatkuvien lahjoitusmaariitojen päättyvän. Sekä keisarin, keisarikunnan palvelukseen keväällä 1811 siirtyneen ja yhdistämisen valmistelusta pääasiassa vastanneen vapaaherra Gustaf Mauritz Armfeltin, että valtiosihteerin ja keisarin lähimmän neuvonantajan Mihail Speranskin on osoitettu jakaneen maaorjuuden vastaisen ajatusmaailman. Filantrooppisen näkemyksen ohessa tutkimuksessa on painotettu poliittis-hallinnollisten tekijöiden merkitystä yhdistämispäätöksen taustalla. Vaikka kiristynyt ulkopoliittinen tilanne vaikutti keisarin päätöksentekoon, on reaalioliittinen selitys kuitenkin ristiriitaisempi, sillä reformien vaarana oli, että Venäjän vanhoillinen ylimystö ja pääosa venäläisistä lahjoitusmaaisännistä olisivat kääntyneet keisaria vastaan.⁵

Olen käyttänyt artikkelin pääasiallisena lähdeaineistona Viipurin maistraatin ja Viipurin läänin järjestämiskomitean välistä kirjeenvaihtoa vuosilta 1812–1813. Viipurin maistraatin alkuperäiset, korjauksia ja marginaaleihin tehtyjä lisäyksiä sisältävät kirjeet löytyvät Viipurin maistraatin arkistosta, samoin kuin järjestämiskomitean maistraatille lähettämät erinäiset selvityspyynnöt. Viipurin läänin järjestämiskomitean laaja arkisto sisältää puolestaan muun muassa kyseiset maistraatin kirjeet puhtaaksikirjoitettuina sekä maistraatin kirjeisiinsä sisällyttämiä liitteitä ja komitean muuta kirjeenvaihtoa. Viipurin läänin järjestämiskomitea lähetti kevään ja kesän 1812 aikana Vanhan Suomen kaupunkien maistraateille lukuisia seikkaperäisiä kyselyjä ulottuen kaupunkien väkiluvusta aina niiden taloudelliseen tilanteeseen, oikeudenhoitoon, ammattien harjoittamiseen ja avonaisiin papiston virkoihin. Viipurin maistraatti laati selvitykset esitettyihin kysymyksiin kesästä 1812 seuraavaan kevääseen ulottuneena aikana. Ensimmäisenä maistraatin huomion saivat kaupungin väestöä, privilegioita ja kaupunkikuvaa koskeneet selvitykset, viimeisimmäksi jäivät kaupungin taloudenhoitoa koskeneet tiedonannot.⁶

Jo tutkimusaineistojen kurssiivinen läpikäynti osoittaa, että yli puolet Viipurin läänin järjestämiskomitean Viipurin maistraatille lähettämistä selvityspyynnöistä käsitteli toisiinsa limittyneitä hallinnollis-taloudellisia teemoja. Varsinkin erilaiset ammatinharjoittamista ja toimeentuloa koskeneet kysymykset saivat suuren huomion. Kyselyiden hallinnollis-taloudellinen painotus selittyy sillä, että Venäjän keisarin vuodenvaihteessa 1811–1812⁷ antamissa yhdistämismanifesteissa linjatut yhdistämisen pääperiaatteet ja Viipurin läänin järjestämiskomitean saama ohjesääntö painottivat yhdistämistyön taloudellis-hallinnollisia teemoja.⁸ Painotuksista huolimatta Viipurin maistraatti pystyi selvityksissä tuomaan asiat ilmi omasta näkökulmastaan, joten kirjeiden kautta on mahdollista tutkia yhteiskunnallisten ja institutionaalisten rakentei-

den takaisia omakuvia, identiteettejä ja niihin liittyviä rajanvetoja tilanteessa, jolloin Viipuria ympäristöineen oltiin liittämässä ”takaisin” osaksi Suomea.

Lähdekriittisesti tarkasteltuna järjestelykomitean työtä leimasi tavoite saattaa ”ruotsalainen” laki, hallinto ja käytänteet voimaan Viipurin läänissä nopeasti ja kattavasti. Se huomioiden komitean esittämiin kysymyksiin on suhtauduttava tietynlaisen tarkoituksenmukaisuuden näkökulmasta. Vanhan Suomen kaupunkien ”ruotsalaistaminen”, eli hallinnon ja talouden saattaminen muun Suomen kannalle oli kuitenkin haastavaa, eikä yhdenmukaistaminen tapahtunut hetkessä tai ongelmitta. Päänvaivaa aiheuttivat esimerkiksi Venäjän vuoden 1785 kaupunkijärjestyksen taannuttama käsityöläisten ammattikuntalaitos ja kaupunkien kauppiat kolmeen ryhmään varallisuuden mukaan jakanut kiltajärjestelmä, kuten myös merimieshuoneiden ja kaupunkien viinanvuokraukseen perustuneen talouden uudelleenorganisointi. Kaupunkien lisäksi ongelmat jatkuivat lahjoitusmailla.

”ACK BROR, WIBORGS LÄN BLIR ALDRIG DET ÖFRIGA FINLAND – MEN GUD NÅDE HVAD MOTSATSEN KAN INTRÄFFA!!!”⁹

Viipurin läänin maaherrana (1812–1815) ja Viipurin läänin järjestämiskomitean puheenjohtajana toimineen Carl Johan Stjernvallin lausahdus osoittaa, että Vanhan Suomen liittäminen Suomen suuriruhtinaskuntaan herätti epäluuloja läntisen Suomen säätyläistössä. Toteamus voidaan toki tulkita kärjistykseksi, sillä kuten maaherran värikäs kielenkäyttö osoittaa, hänen edelleen mainitsemansa yksinkertaisuus, ylellisyys ja yltäkylläisyys olivat Venäjän ”tartuttamina” johtaneet Vanhan Suomen sorron, kurjuuden ja köyhyyden tielle. Tuntojaan vuoden 1812 alun Viipurissa kuvannut Stjernvall oli sanojensa mukaan kuin rutolta säästynyt merimies aaltojen mereen heittämällä laivalla. Tuoreen maaherran kosketukset Vanhan Suomen rahvaaseen lienevät olleet 1812 alussa vähäisiä, mutta kertoessaan lääninsihteerin ja -kamreerin rekrytoinnista kansliaansa Stjernvall kirjoitti, etteivät mahdolliset ehdokkaat tehneet heidän kaltaistensa, Uudesta Suomesta tulleiden virkamiesten, oloa erityisen tervetulleeksi.¹⁰

Viipuri oli Vanhan Suomen yhdistämisen aikaan 1812 kielellisesti värikäs kaupunki. Sen väestöstä (2893 henkeä) puhui suomea äidinkielenään reilut neljäkymmentä prosenttia (1273 henkeä), ruotsia vajaa viidennes (412 henkeä) ja saksaa reilut kymmenen prosenttia (362 henkeä). Venäjää äidinkielenään puhuvia, pois lukien sotaväki, oli kaupunkilaisista lähes kolmekymmentä prosenttia (846 henkeä). Suomea äidinkielenään puhuvien määrä oli noussut 1870-luvulle tultaessa yli puoleen kaupungin asukkaista ja ruotsia puhuvien viidennekseen. Venäjää puhuvien määrä oli pudonnut lähes samaan ruotsinkielisten kanssa.¹¹

Viipurin läänin maaherra Carl Johan Stjernvallin näkemys Vanhan Suomen tilasta ei ollut kovin mairitteleva, kun alue liitettiin hänen johtamansa yhdistämiskomitean toimeenpanemana Suomen suuriruhtinaskuntaan vuonna 1812.

Gustaf Mauritz Armfeltin loppuvuonna 1811 laatima esitys siitä, kuinka Vanha Suomi olisi konkreettisesti yhdistettävä suuriruhtinaskuntaan, jakautui valtiosääntöä, uskontoa, lakeja ja valtiotaloutta käsitteleviin osuuksiin. Armfelt toi läpi kirjoituksen esiin yhdistämisen institutionaalisen perustan. Esityksen mukaisesti valtiosäännön yhdenmukaistamisen lisäksi Viipuriin tulisi perustaa hovioikeus, jonka asesoreista ainakin muutaman tulisi olla Uuden Suomen lakimiehiä, ”jotka ovat tiedoissaan tunnetuita ja suorutensa tähden arvossa pidettyjä”. Maaherran asettaminen Viipuriin entisen siviilikubernöörin sijaan oli Armfeltille itsestäänselvyys, samoin hän esitti, että Viipuriin perustetaan piispanistuin, joka ottaa vastuulleen alueen kirkollisten asioiden ja julkisen opetuksen hoidon ja valvonnan. Talouteen liittyneet kysymykset olivat vaikeimpia, sillä ne vaativat Armfeltin mukaan Vanhassa Suomessa suurimpia muutoksia.¹²

Kuten yhdistämisen suunnittelu, keisari Aleksanterin vuodenvaihteessa 1811–1812 antamat kaksi yhdistämistä koskenutta julistusta sekä yhdistämisen konkreettinen läpivienti osoittavat, järjestämiskomitean ei toivottu syntyvän siihen, miten yhdistäminen olisi mahdollista käytännössä toteuttaa. Sen sijaan sen tuli tutkia, mitä kaikkea Vanhassa Suomessa oli muutettava ”suomalaiselle” kannalle. Tehtäväkuva tuli yksiselitteisesti esiin keisarin joulukuun 23. päivänä 1811 antaman yhdistämismanifestin kuudennessa pykälässä. Sen mukaisesti oli perustettava komitea, joka tuli lähettää Viipuriin tutkimaan Viipurin läänin tilaa ja ehdottamaan keinoja sen järjestämiseksi muiden Suomen läänien tapaan.¹³

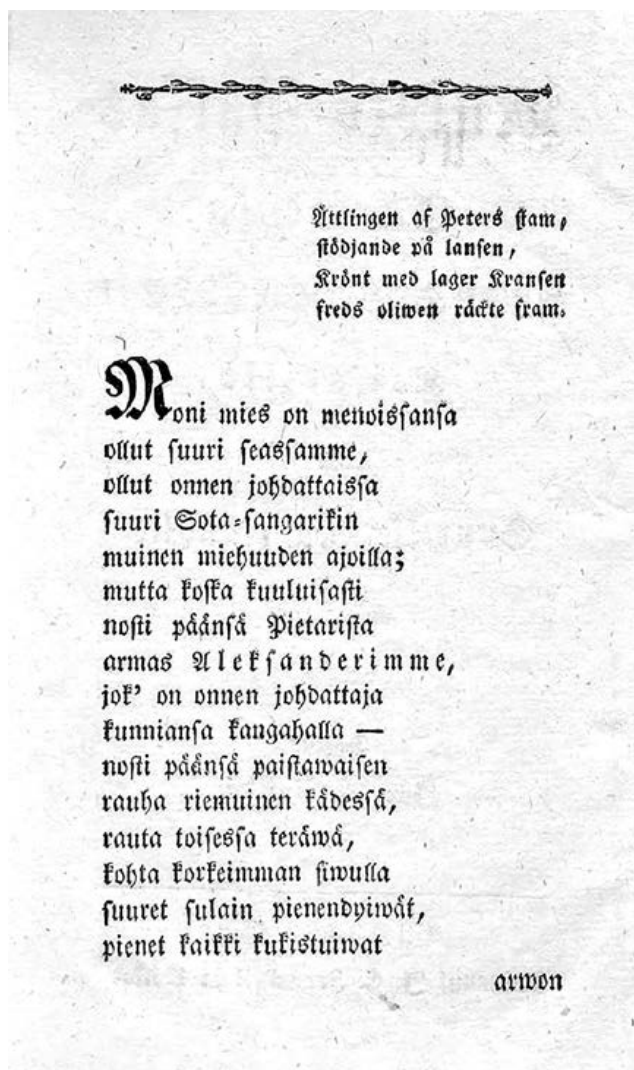
Viipurin pormestari Jacob Johan Europaeus sekä raatimiehet Johan Reinhold Buchman, Martin Alopaeus ja Petr Kovalew vahvistivat allekirjoituksillaan maistraatin järjestämiskomitealle laatimat selvitykset. Allekirjoituksia koskeva

yksityiskohta on, että pormestari Europaeus oli itse asiassa virkavapaalla tehtävästään, koska hän toimi järjestämiskomitean jäsenenä ja asiantuntijana erityisesti Viipurin läänin kaupunkioloihin liittyneissä asioissa. Hänen roolinsa sekä tietojen antajana että niiden vastaanottajana oli siten kahtalainen. Raatimies Kovalewin allekirjoitus on puolestaan järjestämiskomitealle toimitetuissa puhtaaksikirjoitetuissa selvityksissä vuoden 1813 alkuun asti kyrillisin aakkosin, kun taas maistraatin puhtaaksikirjoittamattomissa teksteissä se on läpeensä ruotsalaisessa kirjoitusasussa. Kirjoitumuotoon liittyen jää epäselväksi, eikö Kovalew ollut ruotsinkielen taitoinen vai kirjasiko hän nimensä muista syistä kyrillisin kirjaimin puhtaaksikirjoitettuihin kirjeisiin.¹⁴

Kuten edellä on käynyt ilmi, Vanhan Suomen ulkopuolisen virkamiehistön suhtautuminen alueen aineelliseen, henkiseen ja taloudelliseen tilanteeseen oli synkkä. Samoin keinot tilanteen muuttamiseksi nähtiin yksioikoisina: entisistä virkamiehistä ja instituutioista – luterilaista kirkkoa lukuun ottamatta¹⁵ – oli päästävä eroon. Frans Petter von Knorringin pari vuosikymmentä yhdistämisen jälkeen ilmestynyt teos *Gamla Finland* (1833) edusti sen sijaan positii-visempää näkökulmaa Vanhaan Suomeen. Vaikka von Knorringin luoma kuva vanhasuomalaisesta kansanluonteesta ei ollut erityisen mairitteleva, näki hän siihen syynä lahjoitusmaaisäntien julmuuden. Samalla on huomattava, että teoksen toisen, kesken jääneen Vanhan Suomen historiaan keskittyneen osan käsikirjoituksessa von Knorring painotti, että muun Suomen on syytä muistaa kiitollisuudella Vanhaa Suomea ja sen asukkaita siitä, että he ovat toimineet Suomen turvana vuosisatojen ajan. Samoin Viipurin maistraatin sihteerinä vuodesta 1813 toimineen Jacob Judénin runot, joissa hän ylisti muun muassa Aleksanteri I:n jaloja päätöksiä ja rauhanomaisuutta, vahvistivat symbolisesti Vanhan Suomen ja sen väestön asemaa suuriruhtinaskunnassa.¹⁶

On vaikea sanoa, miten laajasti viipurilaiset olivat tietoisia alueen negatiivisesta kuvasta. Viipurin maistraatille välittyi joka tapauksessa tietoa järjestelykomitean näkemyksistä siinä toimineen pormestari Jacob Europaeuksen kautta. Kesäkuussa 1812 järjestelykomitealle toimittamassaan ensimmäisessä Viipurin vaakunaa, privilegioita, lahjoitusmaita, julkisia rakennuksia ja yleensäkin kaupunkikuvaa käsitelleessä selvityksessä maistraatti kuvasi laajasti Viipurin erioikeuksien historiaa 1400-luvun alusta lähtien. Suuren Pohjan sodan jälkeiseen aikaan tultaessa maistraatti totesi lyhyesti, että keisarillisen Venäjän hallinto oli vahvistanut Viipurin entiset Ruotsin aikaiset erioikeudet lokakuussa 1742 ja maaliskuussa 1764, joten normatiivisella tasolla järjestys oli sen mukaan säilynyt myös Venäjän alaisuudessa.¹⁷

Kuvatessaan Viipurin kaupunginosia ja asemakaavaa sekä niiden kehitystä maistraatti ei tehnyt eroa sen kesken, oliko puhe ”Ruotsin” vai ”Venäjän”

Jaakko Juteini kuvaa rauhanomaista hallitsijaa ylitysrunossaan "Muisto-Patsas Suomessa Aleksanderille I keisarille ja Suurelle Ruhtinaalle" (1815): "...nosti päänsä Pietarista / armas Aleksanderimme, / jok' on onnen johdattaja / kunniansa kangahalla - / nosti päänsä paistawaisen / rauha riemuinen kädessä..."

ajasta. Sen sijaan kaupungin kirkoista kertoessaan maistraatti toi esiin, että suuren Pohjan sodan aikana pahasti vaurioitunut Ruotsin ajan (*Swea tider*) tuomiokirkko oli valtakunnan vaihdoksen jälkeen kunnostettu keisarin käskystä ortodoksisen seurakunnan kirkoksi. Myöhemmin kirkko oli täysin rapistunut ja uuden ortodoksisen kirkon valmistuttua se oli muutettu kruunun viljamakasiiniksi. Kaupungin kuudesta kirkosta viisi oli rakennettu 1700-luvun jälkipuoliskolla. Vain suomalaisella, alkujaan dominikaaniluostarin käyttöön valmistuneella kirkolla oli vuoteen 1481 asti ulottuva historia. Kyseinen, sekä kaupungin suomenkielistä että Viipurin maa-seurakunnan väestöä palvellut kirkko erosi muista kirkoista myös siten, että se oli kooltaan liian pieni. Varsinkin suurina juhlapyhinä osa seurakuntalaisista joutui seuraamaan jumalanpalvelusta kirkon ulkopuolelta, vaikka kirkko oli täyteen ahdettu.¹⁸

Kaupunkikuvaa käsitelleen selvityksen lopuksi maistraatti totesi, ettei kaupungissa ollut historiallisia muistomerkkejä lukuun ottamatta suomalaisen kirkon oven päällä olevaa piirtokirjoitusta ja Katariina II:n käskystä Viipurin esikaupunkiin, silloiselle ruotsalais-saksalaiselle hautaus-

maalle pystytettyä Anhalt-Bernburg-Schaumburg-Hoymin prinssi ja kenraali Victor Amadeusin valkomarmorista monumenttia. Keisarinnan suuresti arvostama ja palveluksistaan palkitsema kenraali oli menehtynyt haavoittuttuaan vakavasti Kustaa III:n sodan Partakosken taistelussa keväällä 1790.¹⁹ Maistraatin selvityksestä huomataan, että kaupungin "suomalainen" ja "venäläinen" historia painottuivat kuvauksessa. Venäläisyys nousi esiin jopa jossain määrin

niin, että se hautasi alleen muut kaupungin kulttuuriset piirteet ja merkitykset. Vaikka maistraatin kuvaus ei ollut muotoiluiltaan kaupungin historiallisia kerrostumia tai kielellisiä ("etnisiä") identiteettejä arvottava, saa lukija halutessaan sellaisen käsityksen. Vanhan luterilaisen kirkon muuttaminen ortodoksiseksi ja ruotsalais-saksalaiselle hautausmaalle sijoitettu, keisarinnaa palvelle ja Kustaa III:n sodassa kaatuneen kenraalin muistomerkki kertoivat kaupungin venäläistymisestä kuluneiden vuosikymmenten aikana. Maaherra Stjernvallin kuvaannollinen ilmaus 1810-luvun alun Vanhasta Suomesta ruton piinaamana alueena vaikuttaa kuitenkin maistraatin laatimien Viipurin väestöä, historiaa ja kaupunkikuvaa koskeneiden selvitysten valossa liioittelulta.

Maistraatin esittämä silmäys kaupungin historiaan ja tilanteeseen 1810-luvun alussa tukee Robert Schweitzerin näkemystä, jonka mukaan viipurilaiset olivat oman käsityksensä mukaan suoriutuneet hyvin vaikeina aikoina.²⁰ "Vaikeilla ajoilla" hän viittaa mitä ilmeisimmin juuri kaupungin noin satavuotiseen jaksoon Venäjän alaisuudessa. Kun Viipurin saksalaista historiaa painottava lähestymistapa yhdistetään maistraatin laatimiin selvityksiin kaupungin väestöstä ja historiasta, nousee esiin kysymys, oliko maistraatin esittämä venäläisyyden voimistuminen itse asiassa paremminkin kaupungin saksalaisen historian ja perinteen tietoista häivyttämistä muiden tekijöiden taakse. Viipurin hallinnolliset toimintaperiaatteet ja -mallit, joihin maistraatti syventyi myöhemmissä kirjeissään, ponnistivat 1800-luvun alussa ruotsalaisen perinteen sijaan yhä vahvemmin Baltian saksalaisesta traditiosta. Viipurin läänin yhdenmukaistamisen näkökulmasta Viipurin saksalaisuus oli ilmeinen yhdistämistä hankaloittanut lähtökohta.

KAUPUNGIT VENÄLÄISYYDEN JA SAKSALAIUUDEEN TYSSIJAINA?

O. A. Kallion mukaan "Viipurin läänin kaupungit ne juuri etusijassa olivat venäläisyyden ja saksalaisuuden tyssijoina – niissä näet enimmäkseen asui maakunnan lukuisa sivistys ja virkasääty. Porvaristokin oli suureksi osaksi venäläistä ja saksalaista, varsinkin kauppiassääty, joka oli järjestetty kokonaan venäläiselle kannalle". Kaupunkien hallinto ja talous jätettiin tammikuun alun 1812 yhdistämismanifestin kahdeksannen pykälän mukaisesti entiselleen, kunnes ne ehdittiin järjestää muun Suomen tavoin. Viipuriin nähtiin kuitenkin tarpeelliseksi asettaa tulevaisuudessa aiemman yhden pormestarin sijaan myös toinen, oikeusasioista vastaava pormestari. Viipurin maistraatin mukaan kaupungissa oli ollut koko Venäjän hallinnon ajan, lukuun ottamatta käskynhaltijakautta (tammikuusta 1784 heinäkuuhun 1797), vain yksi pormestari. Maistraatti oli toivonut tilanteeseen muutosta jo 1800-luvun alussa uuden

pormestarin valinnan yhteydessä, kun se esitti kaupunkiraadin perustamista Viipuriin. Sen myötä kaupungin hallinto- ja oikeusasiat olisi voitu erottaa toisistaan. Hallitsevan senaatin kanta oli kuitenkin kielteinen, sillä sen mukaan kuvernementin organisaatioon oli tulossa pian muutoksia.²¹ Maistraatin laaja selvitys järjestämiskomitean kahdeksankohtaiseen kyselyyn kaupungin oikeudenhoidosta esitti järjestelmän, mukaan lukien yhteydenpito ylempään hallintoon, toimineen menneiden vuosikymmenten ajan varsin moitteettomasti. Ongelmaksi tunnustettiin kuitenkin se, että raastuvanoikeus toimitti pöytäkirjansa kuukausittain tarkastettavaksi ylemmän lainhoidollisen instanssin sijaan kuvernementtihallinnolle.²²

Vanhan Suomen kuvernementtihallinnon ja tuomioistuinvirkojen lakkauttaminen 1812 merkitsi niiden virkamiehistön erottamista. Poikkeuksen muodostivat kaupunkien hallinto- ja oikeudenhoitokoneistot, joiden virkamiehistö pysyi pääosin viroissaan. Näin esimerkiksi Viipurin pormestari Jacob Europaeus ja kaupungin kämnerinoikeuden puheenjohtaja I. J. Fabritius jatkoivat toimissaan. Maaseudun tuomarit sen sijaan erotettiin ja siirrettiin mahdollisuuksien mukaan toisiin toimiin tai eläkkeelle. Maaseudun virkamiehistä esimerkiksi Viipurin kihlakunnan nimismies, kihlakunnankirjuri sekä rahastonhoitaja jatkoivat kuitenkin entisissä tehtävissään. Jääsken ja Savonlinnan tuomiokunnan tuomari, kollegineuvos Carl Adolph Sattler, nimettiin puolestaan tammikuussa 1812 hallituskonseljin oikeusosaston jäseneksi; hän valvoi erityisesti Vanhan Suomen oikeudellista liittämistä suuriruhtinaskuntaan. Gustaf Mauritz Armfeltin mukaan Sattler oli ehdottoman luotettava ja pätevä viranhoitaja. Tuomioistuinten oli ryhdyttävä käyttämään Viipurin läänissä ruotsia virkakielenä, aluehallinto ja oikeuslaitos järjestettiin uudelleen ja uusi lääninhallitus miehittiin Ruotsin Suomesta tulleilla virkamiehillä. Samoin postin, tullin ja metsänhoitolaitoksen vanhat virat lakkautettiin, vaikkei niistä ollut mainintaa yhdistämismanifesteissa. Noin kaksi kolmasosaa Vanhan Suomen ajan reilun kahdensadan hengen virkamiehistöstä joutui jättämään tehtävänsä yhdistämisen seurauksena. Viipurissa yhdistämisen seuraukset sai kokea kuvernementin sihteerin Nicolas Brandenburg, joka menetti työnsä kaupunginnotaarina puutteellisen ruotsin kielen taitonsa vuoksi.²³

Aiempi tutkimus on osoittanut, että 1800-luvun alkupuolen Viipurissa erityisesti venäläiset olivat muista kaupunkilaisista erottuva väestönosa. Keskeisenä toiseutta osoittavana tekijänä on yleisesti nähty kieli, vaikkei se suoranaisesti tee eroa henkilöiden etnisten taustan välille. Kieli oli kuitenkin sekä keskeinen identiteetin määrittäjä että väline erilaisten identiteettien ja toiseuden rakentamiseen ja havaitsemiseen. Kielen ohella Viipurin venäläistä väestöä erottivat muista myös ortodoksinen uskonto sekä erilaiset tavat ja kulttuuripiirteet.²⁴

Viipurin väestön kielellisiin identiteetteihin perustuvat rajanvedot eivät olleet yksiselitteisiä, ainakaan jos vertailukohtana on kaupungin ruotsin- ja saksankielinen väestönosa. Ruotsin kielen taito oli häviämässä 1700–1800-lukujen taitteen Viipurissa, mikä tarkoitti sitä, että kaupungin ruotsalainen väestö saksalaistui.²⁵ Tarkemmin analysoituna kysymys ei ollut ”vain” kielestä, vaan samaa yhteiskunta- ja intressiryhmää, kaupungin valtaporvaristoa, edustaneen väestönosan yhteisen identiteetin ilmentymisestä. Yrjö Kaukiaisen mukaan järjestämiskomitea ymmärsi, että Vanhan Suomen venäläisyys oli realiteetti, joka täytyi hyväksyä. Saksalaisuuden ja ruotsalaisuuden välinen ”köydenveto” oli sen sijaan vielä mahdollista kääntää jälkimmäisen eduksi.²⁶

Vanhan Suomen kaupunkien kauppiaat kolmeen kiltaan jakanut järjestelmä oli kenties näkyvin Viipurin läänin ja muun Suomen kaupungit toisistaan erottanut elementti. Keisarinna keväällä 1785 antaman uuden kaupunkijärjestyksen mukaisesti myös Vanhan Suomen kaupungeissa kauppiaat jaettiin kolmeen kiltaan kauppiaiden ilmoittaman pääoman mukaan. Kuten Viipurin maistraatti totesi järjestämiskomitealle antamassaan selvityksessä, ei määräys tehnyt eroa sen kesken, minkälaista vähittäis- vai tukkukauppaa kukin kauppias sai harjoittaa ja minkälaisilla tavaroilla. Kaupunkijärjestys määritteli vain sen, että ensimmäisen luokan kauppiaat saivat käydä ulkomaankauppaa ja omistaa suuria aluksia, toisen ja kolmannen killan kauppiaille oli puolestaan oikeus kotimaankauppaan ja pienempien alusten omistukseen. Viipurissa oli vuonna 1812 vain yksi ensimmäisen killan kauppias Thomas Zagell.²⁷

Vanhan Suomen läntisten kaupunkien Haminan ja Lappeenrannan tavoin myös Viipurin maistraatti kritisoi selvityksissään alueen kauppapoliittisia olosuhteita. Itse kiltajärjestelmän arvostelu oli Viipurin osalta kuitenkin paremminkin välillistä, sillä tyytymättömyys kohdistui järjestelmän mukanaan tuomiin lieveilmiöihin. Maistraatti nosti kirjeessään esiin neljä päätekijää, joihin oli sen mielestä puututtava yhdistämistyön edetessä. Ensinnä kritiikkiä herätti se, että kaupungin kauppiaat myivät – joskin täysin kaupunkijärjestyksen mukaisesti – puotiavustajiensa välityksellä tuotteitaan maaseudulla ja ostivat samalla maalaistuotteita suoraan Pietariin toimitettavaksi. Se oli myös yleistä, että kauppiaat ”lainasivat” nimeään henkilöille, joilla ei ollut oikeutta käydä kauppaa, ja korjasivat siten ylimääräisiä voittoja itselleen. Toiseksi jatkossa oli puututtava siihen, etteivät kauppiaat saisi harjoittaa puodeissaan luvatonta, talonpoikien ja maaorjien välityksellä käymäänsä kauppaa. Kolmanneksi maistraatin mukaan alueen sahalaitokset oli saatava jälleen toimintaan. Ankarat sahaus- ja puutavaran vientikiellot sekä metsien käyttöä valvoneen Viipurin metsäviraston perustaminen olivat lopettaneet 1700–1800-lukujen taitteessa käytännössä täysin sekä Viipurin että Haminan ulkomaankaupan.

Viipuriin saapui 1780-luvun puolivälissä suurimmillaan lähes 150 laivaa vuodessa. Lautalasteja noutaneita aluksia ei nähty vuosisadan puolivälistä eteenpäin enää kaupungin rannassa, sillä ne saivat lastinsa Viipurin ulkosatamasta Uuraasta. Puutavaran sahaus- ja vientikiellot laskivat merkittävästi Viipurin saapuneiden alusten määrää 1800-luvulle tultaessa.

Kieltojen ulottumattomissa olleesta transito-kaupasta, jossa Viipurista rahdattiin 1800-luvun alussa maailmalle Savosta lähtöisin ollutta puuta, viipurilaiset eivät maininneet sen sijaan mitään. Neljänneksi, johtuen Viipurin ulkomaankaupan tyrehtymisestä ja siten kaupungin oman kaupalaivaston häviämisestä, joutuivat sen kauppiaat maistraatin mukaan eriarvoiseen asemaan muun Suomen kauppiaiden kanssa, sillä nämä saivat tuoda omilla aluksillaan tullitta suolaa ulkomailta.²⁸

Viipurin maistraatin esittämä kritiikki osoittaa, että sen elinkeinonharjoittamiseen liittynyt tyytymättömyys perustui Vanhan Suomen länsiosan kaupunkien tavoin erinäisiin taloudellisiin rajoituksiin ja uudelleenjärjestelyihin. Markku Kuisman toteamus ”onnettomuuksista voitiin

selvitä, ja ne tiesivät ainakin työtä ja tilauksia, mutta tämä romutti kerralla kaiken” kuvaa hyvin mielialoja Viipurissa keisari Paavali I antaman puutavaranvientikiellon (1798) jälkeen. Edes Aleksanteri I valtaannousu (1801) ei muuttanut tilannetta, sillä Venäjän hallinto oli tajunnut, että metsät oli varattava oman kaivos- ja metalliteollisuuden sekä laivaston käyttöön. Vanhan Suomen kaupunkien porvareiden esittämien mielipiteiden voi samalla nähdä kertovan heidän heikentyneestä asemastaan osana laajempaa maailmantaloutta. Kansainvälisen talouden muutokset, kuten Britannian pakko nojautua viimeistään Napoleonin sotien seurauksena Pohjois-Euroopan sijaan Pohjois-Amerikan metsävaroihin, heijastuivat väistämättä porvareiden henkilökohtaiseen taloudenpitoon.²⁹

Viipurin maistraatin esiin nostamat neljä teemaa osoittavat, että näkemys Viipurin läänin kaupungeista venäläisyyden ja saksalaisuuden tyyssijoina, joissa kauppiassäätö oli järjestetty kokonaan venäläiselle kannalle, on liian yksioikoinen tulkinta. Maistraatin selvitys ei yksilöinyt kaupungin eri väestöosien merkitystä ja asemaa kaupungin kaupankäynnissä, eikä kiltajärjestelmää kritisoi sen ”venäläisen kannan” vuoksi. Sen sijaan sahaus- ja vientikieltojen sekä suolakaupan eriarvoisen aseman korostaminen osoittavat, että maistraatti

ajoi kaupungin etuja sekä hyötyäkseen muutoksesta että minimoidakseen sen haittavaikutukset. Maistraatin esittämä, maakauppaa koskenut kritiikki on toki mahdollista tulkita kohdistetuksi ensisijaisesti venäläisten kauppiaiden toimintaa vastaan. Maistraatti ei kuitenkaan identifioinut kritiikkinsä kohdetta muuten kuin viittaamalla kaupungin kauppiaisiin, joilla oli talonpoikia tai maaorjia puotivustajinaan. Maaorjia oli yleisimmin Viipurin venäläisellä väestöllä, mutta maaorjien käyttö aputyövoimana ei ollut 1700–1800-lukujen taitteessa vierasta myöskään kaupungin ruotsalais-saksalaiselle kauppiaskunnalle, raatimiehet mukaan lukien, tai laajemminkaan Vanhan Suomen kaupunkien kauppiaille.³⁰

Viipurin käsityöläisammattaja koskien maistraatti välitti järjestämiskomitealle kaupungin kuudentoista käsityöläismestarin laatiman valituksen Viipurin ammattikuntien surkeasta tilasta. Uusi kaupunkijärjestys oli vapauttanut käsityöharjoittamisen jokaiselle, joka pystyi elättämään itsensä sen avulla. Sen seurauksena samalla, kun mestareiden mukaan työn laatu oli romahtanut kaikkinaisten puoskareiden myötä, oli heidän toimeentulonsa heikentynyt huomattavasti. Kauppiaiden kritiikki kiltajärjestelmän väärinkäytöksiä kohtaan ja käsityöläismestareiden valitus jättivät identifioimatta ne henkilöt, joihin kritiikki kohdistui. Ongelmana esitettiin itse järjestelmä, eivät sen toimijat. Järjestämiskomitean ei ollut kuitenkaan vaikea tulkita rivien väleistä sitä, keihin tyytymättömyys kohdistettiin.³¹

LUTERILAINEN KIRKKO, SEKULAARI KOULU JA ”KANSALLISET” TAVAT

Jo ennen Vanhan Suomen poliittis-hallinnollisen yhdistämistyön käynnistämistä oli keisari määrännyt manifestilla marraskuun alussa 1811, että alueen kirkolliset asiat alistetaan jatkossa Porvoon piispan ja konsistorin hoitoon. Sitä seurasi Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeuksen joulukuun puolivälistä 1811 maaliskuun alkuun 1812 kestänyt tarkastusmatka Vanhan Suomen liki neljäänkymmeneen seurakuntaan. Piispan ennalta ilmeisen synkkä näkemys alueen papiston henkisestä ”tilasta” muuttui tarkastusmatkan aikana positiivisemmaksi, vaikka Vanhan Suomen itäisimpien seurakuntien papiston tiedot ja taidot osoittautuivat osin heikoiksi. Koska Viipurin konsistorin katsottiin vieläpä myöntäneen leväperäisesti ja vastoin laillista järjestystä pastoraalitutkintoja, tuli sen vuoden 1800 jälkeen myöntämät tutkinnot käydä uusimassa Porvoon konsistorissa.³²

Vanhan Suomen kirkolliseen ”jälleenruotsalaistamiseen” tähtäsivät myös määräykset, joiden mukaan Viipurin läänissä oli noudatettava jatkossa samoja luterilaisia juhlapäiviä ja tekstejä kuin muussa Suomessa. Sen lisäksi oli luovutta-

Jo ennen Vanhan Suomen poliittis-hallinnollista yhdistämistä oli alueen kirkolliset asiat alistettu Porvoo piispa Magnus Jacob Alopæuksen hoitoon. Hän teki tarkastusmatkan alueen seurakuntiin vuodenvaihteessa 1811-1812, ja osallistui aktiivisesti keskusteluihin kirkollisten ja koulutusolojen uudistamiseksi Viipurin läänissä.

va 1810-luvun taitteessa Vanhassa Suomessa osin käyttöön otetusta uudesta liturgiasta ja palattava suuriruhtinaskunnassa noudatettavaan jumalanpalveluskaavaan. Viipurin saksalainen seurakunta oli järjestämiskomitean mielestä mahdollista vähitellen lakkauttaa siten, ettei virkoja enää täytetä niiden tultua avoimiksi. Ehdotus ei saanut hallituskonseljissa kannatusta, vaikka järjestämiskomitean mielestä seurakunnan jäsenet osasivat suomea tai ruotsia, ja toisaalta suomalais-ruotsalaisen seurakunnan papit pystyivät saarnaamaan myös saksaksi. Viipurin läänin ortodoksisesta ja katolisesta kirkosta yhdistämismanifestit eivät määränneet mitään, eikä niiden asemaan osana suuriruhtinaskuntaa otettu kantaa järjestämiskomiteassa tai piispa Alopæuksen laatimassa tarkastusmatkan selvityksessä.³³

Vanhassa Suomessa oli suoritettu 1780-luvun puolivälissä koulureformi, jonka seurauksena koululaitos oli

irrotettu kirkon eli Viipurin ja Haminan konsistorien alaisuudesta. Kirkollinen kansanopetus ja reformin myötä syntyneet kaupunkien normaalikoulut eriytyivät näin ollen toisistaan. Vuonna 1805 käyttöön otetun piirikoululaitoksen jälkeen Vanhassa Suomessa oli Viipurin lukion rehtorin Erik Gabriel Melartinin johtama ja Tarton yliopiston valvoma maallinen, myös maaseudun pitäjänkoulut sisältänyt koululaitos. Koulujen opetuskieleksi vaihtui 1780-luvulta eteenpäin ruotsin sijaan saksa ja venäjä, ja tyttöillä oli oikeus päästä kouluun vuodesta 1786 eteenpäin. Viipurissa tyttökoulu aloitti toimintansa 1780-luvun lopulla, muihin Vanhan Suomen kaupunkeihin tyttöjen alkeiskoulut ilmestyivät 1810-luvun taitteessa. Piispa Alopæuksen suhtautuminen muun Suomen koulujärjestelmästä poikkeavaan Vanhan Suomen ”reaali-/sekulaarikoululaitokseen” oli kielteinen. Vaikka piispa ei maininnut tarkastusmatkansa jälkeen keisarille huhtikuun alussa 1812 laatimissaan Vanhan Suomen luterilaisen kirkon järjestämistä koskeneissa ehdotuksissa suoraan mitään koululaitokses-

ta, ajoi hän muiden ”uuden Viipurin läänin arkkitehtien” tavoin koululaitoksen palauttamista suuriruhtinaskunnassa vallinneisiin käytänteisiin.³⁴

Piispa Alopaeuksen kantaa määräiti osaltaan tammikuun 1812 yhdistämissanifestin yhdeksäs pykälä, jonka mukaan Viipurin kymnaasi (lukio) tulisi siirtymään Porvoon piispan ja konsistorin alaiseksi. Pykälä herätti tyytymättömyyttä varsinkin Vanhan Suomen saksalaistaustaisen säätyläistön keskuudessa, sillä Porvoon konsistoria pidettiin ruotsalaismielisenä ja siten saksalaisvastaisena laitoksena. Viipurin lukion rehtori, mitä ilmeisimmin kaupungin muun säätyläistön tukemana, ei jäänyt toimeettomaksi havaittuaan, että koululaitos oli muutospaineiden alla. Melartinin helmikuun puolivälissä 1812 laatima ”ruotsalaistamista” vastustanut muistio sai suojelemaan vastaanoton, sillä keisarin määräyksellä koululaitos oli jätettävä silloiselle kannalleen.³⁵ Kysymyksessä oli J. W. Ruuthin mukaan ”jonkunlainen »sivistystaistelu»,” minkä seurauksena Viipurin saksankielinen väestö asettui vastustamaan kaikkia muutoksia.³⁶

Piispa Alopaeuksen maaliskuun alkupuolella 1812 heti tarkastusmatkalta kotiuduttuaan laatima vastamuistio jäi ilman merkitystä, sillä keisari oli jo päätöksensä tehnyt. Alopaeuksen kanta asiaan oli joka tapauksessa selvä, sillä hänen mielestään koululaitokset oli järjestettävä yhteneväälle kannalle, jotta myös Viipurin läänissä pystyttäisiin opettamaan asiat jatkossa kunnolla ja Suomen sivistyneiden säätyjen kielellä eli ruotsiksi. Poikkeuksen olisivat muodostaneet ne lapset, jotka puhuivat saksaa äidinkielenään. Myöhemmin heinäkuussa 1812 Viipurin läänin järjestämiskomitealle osoittamassaan kirjelmässä Alopaeus pehmensi näkökantaansa koulukysymykseen. Alopaeuksen mukaan hänellä ei ollut enää mahdollisuutta puuttua Viipurin läänin koululaitokseen sen jälkeen, kun Armfelt oli toimittanut hänelle keisarin helmikuun päätöksen asiasta. Samoin Alopaeus korosti, että huhut hänen pyrkimyksensä hävittää Vanhan Suomen koulujärjestelmä olivat perusteettomia. Hänen mielestään ilman perinpohjaisia selvitystöitä tehdyt muutokset johtaisivat vain vahingollisiin lopputuloksiin. Vaikka koulujärjestelmä jatkoi siten toimintaansa Vanhassa Suomessa entisellään, alettiin kouluissa kuitenkin hieman myöhemmin opettaa ruotsia.³⁷

Koulukysymykseen liittyen järjestämiskomitea viestitti vielä loppuvuodesta 1812 tarkemmin Viipurin läänin maistraateille, että tyttökoulut tulevat jatkaamaan toimintaansa entisellään osana koulujärjestelmää. Viipurin maistraatin hetkeä myöhemmin laatimassa tyttökouluja koskeneessa selvityksessä korotettiin, että koko kaupungin väestö kaikista säädyistä antoi asialle yksimielisen tuen. Maistraatti jatkoi kirjeessään edelleen, että mikäli jonkinlaiset muutokset nähtäisiin kuitenkin tarpeelliseksi, tuli niiden tapahtua lasten (tyttöjen) parhaaksi, eikä mainittujen kasvatustilain heikentämiseksi.³⁸ Kuten maistraatin selvitys osoittaa, se puolusti – koko kaupungin yhteiseen mielipiteeseen

nojaten – tyttökoulujen ja yleensäkin koululaitoksen jatkuvuutta. Muita aihealueita käsittelevissä kirjelmässään maistraatti ei tuonut kertaakaan yhtä selkeästi ilmi sen tai kaupunkilaisten omaa kantaa. Esimerkiksi kaupungin elinkeinonharjoittamista käsitelleessä selvityksessä maistraatti esitti lähinnä ehdotuksia siitä, miten sen mielestä tulisi toimia jatkossa.

Viipurilaisten vankkaa mielipidettä kouluasiassa selittää se, että keisari oli jo antanut siunauksena koululaitoksen jatkuvuudelle. Koululaitokseen liittyvä toiminta ja mielipiteenilmaisun voimakkuus vaikuttavat muista asiakokonaisuuksista yleisemminkin poikkeavilta, sillä koulujen jatkuvuuden vankka kannatus oli samalla saksalaisten perinteiden näkyvää tukemista, olihan koululaitos rakennettu itävaltalais-saksalaisten esimerkkien mukaisesti. Viipurin maistraatin esittämä, vanhasuomalaista ”sivistystä” puolustanut näkemys linkittyy myös järjestämiskomitean Viipurin läänin tuomiorovasteille lähettämään kiertokirjeeseen, jossa se pyysi rovasteilta selvitystä asukkaiden moraalien vallitsevista piirteistä sekä luonteen ”kansallisista” tavoista ja taipumuksista. Viipurin kaupunki- ja maaseurakunnan kirkkoherra, tuomiorovasti Jacob Schroeder korosti selvityksessään, että luulo paikallisväestön hitaudesta, uppiniskaisuudesta, yksinkertaisuudesta ja ankaruudesta oli virheellinen. Tuomiorovastin kuvaus jatkui ”kansallisromanttisesti”, sillä Vanhassa Suomessa järvien juokseva vesi sai jopa kylmän ilmaston suotuisammaksi samalla, kun katovuosien sattuessa lempeä hallinto riensi isällisesti apuun.³⁹

Kontrasti maaherra Carl Johan Stjernvallin ja tuomiorovasti Jacob Schroederin kuvausten välillä on suuri, vaikka molemmat näkemykset Vanhan Suomen henkisestä tilanteesta ja ilmapiiristä on laadittu vuoden 1812 Viipurista katsoen. Vastaavanlaisia ääriäitoja edustivat Porvoon piispa Alopeuksen ja Viipurin kymnaasin eli lukion rehtori Melartinin mielipiteet Viipurin läänin koululaitoksen tulevaisuudesta. Vanhan Suomen luterilaista kirkkoa ja kirkkoon yhdistynyttä koulukysymystä koskeneet näkemuserot olivat sekä mielipiteiden jakavuudeltaan että käytännön järjestämistoimiltaan toistensa vastakohtia. Luterilaisen kirkon järjestäminen muun Suomen kannalle oli ainakin näennäisesti ”suomalaisen” identiteetin näkökulmasta helpoimpia tehtäviä toteuttaa, Vanhan Suomen koululaitoksen järjestely puolestaan haastavimpia ja suurimpia ”kansallisia” intohimoja nostattaneita kysymyksiä. Yhdistämistoimien ääripäihin sijoittumisen voi havaita edelleen siitä, että kirkollisesti Vanha Suomi ”yhdenmukaistettiin”, koululaitos jäi sen sijaan entiselle kannalle Viipurin läänissä. Huolimatta asioiden vastakkaisesta luonteesta oli sekä kirkolla että koululaitoksella keskeinen tehtävä Vanhan Suomen väestön omakuvien, paikallisten identiteettien ja ”kansallisten” tapojen muodostumisessa.

YHDISTÄMINEN – YHDENMUKAISTAMINEN

J. W. Ruuthin mielestä Viipurin maistraatin joulukuussa 1816 laatima kiitoskirjoitus sen johdosta, että hallituskonselji oli muuttunut senaatiksi, kuvasi viipurilaisten tunteita niitä toimenpiteitä kohtaan, joilla kaupunki oli saatettu ”emämaan yhteyteen”. Kiitoskirje kuului:

Se laupeus ja armo, millä Teidän Keis. Majestetinne on kohdellut koko Suomenmaata, ei voi muuta kuin kiihottaa joka suomalaista sydäntä puhtaimpaan kiitolisuuteen, joka ei enää ole ainoastaan velvollisuus nautituista hyvänteoista – se on sydämiemme todellinen tarvis. Ei se kuitenkaan ole uutinen Teidän Keis. Majestetinne armosta, joka nyt on muuttanut onnellisuudeksemme ne hiljaiset siunaukset, joita Viipurin kaupungin asukkaat ovat taivaalta anoneet Teidän kalliin Majestetinne hyväksi. – – Teidän Keis. Majestetille oli kerran suotu yhdistää nuo kohtalon kautta eroitetut veljekset vanhan ja uuden Suomen ja sallia niiden yksissä käsi-kädessä vaeltaa onnellisuuteen, jonka Teidän Keis. Majestetinne yhdistämisen kautta on heille jo perustanut.⁴⁰

Vuosisata myöhemmin historiantutkimuksen tulkinta yhdistämisestä on edelleen varsin yhtenevä. Sen mukaisesti yhdistäminen oli Vanhan Suomen väestölle ja erityisesti maaseuturahvaalle muutos parempaan. Perusteluna on nähty se, että talonpoikien omistus- ja maanhallintaoikeudet vahvistuivat merkittävästi. Tulkinta ei ole ollut kuitenkaan särötön, sillä läntisen Suomen säätyläisväestön on todettu arvottaneen Vanhan Suomen opetus- ja hallintolaitoksen, kirkollisen elämän ja jopa yhteiskunnallisen arvojärjestyksen jo ennalta heikoksi. Se herätti väistämättä kyseisiin laitoksiin tottuneissa vanhasuomalaisissa muutosvastarintaa; ”parjatut syytetyt itse – koko Vanhan Suomen väestö – eivät voineet tällaiseen ajatteluun yhtyä”.⁴¹ Toisaalta tutkimuksessa on nostettu perustellusti esiin se, että samalla, kun kaupunkien henkinen ilmapiiri oli Viipurin ja Haminan johdolla maallistunut, oli pietistinen ajatusmaailma saanut jalansijaa Vanhan Suomen maaseudulla. Kuten edellä on käynyt ilmi, kaupungeissa oli kuitenkin erilaisia väestöryhmiä ja poikkeavia näkemyksiä, joten myös Viipurin läänin yhdistämistä koskeneet mielipiteet olivat eriäviä.⁴² Vanhan Suomen identiteettien näkökulmasta se tarkoittaa sitä, ettei yksi tulkinta pysty kuvaamaan kattavasti Vanhan Suomen eri väestöosien suhtautumista yhdistämiseen.

Olen tarkastellut tässä artikkelissa Viipurin maistraatin ja Viipurissa toimineiden viranhoitajien suhtautumista Vanhan Suomen yhdistämiseen. Tutkimuksen alussa esitetty huomio, että yhdistämisen sijaan kyseessä oli itse asiassa Vanhan Suomen yhdenmukaistaminen ei sinällään ole uusi, vaikka etenkin

1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen kansallisessa historiankirjoituksessa huomio keskittyi liittämisen mukanaan tuomiin positiivisiin vaikutuksiin. Sen myötä Viipurin läänin hallinto- ja oikeuslaitoksen uudelleenjärjestelyyn linkittynyt alueen väestön ”suomalaistaminen” nähtiin oikeutettuna. Viipurilaisten viranhoitajien esittämät tulkinnat ja näkemykset kaupungin ja yleisesti Viipurin läänin tilasta luovat osin vastakkaista kuvaa kuin Viipurin maistraatin 1816 kuvailema ”eroitettujen veljesten” harmoninen yhdistäminen. Suorien tulkintojen teko ristiriitaisuudesta ei toki ole mahdollista, sillä lähdeaineistojen tausta on hyvin erilainen. Vastaava ristiriitaisuus löytyy myös tuomiorovasti Jacob Schroederin ja Ragnar Rosénin siteeraaman Vanhan Suomen ”muuan merkittävän pappismiehen” kuvausten väliltä. ”Pappismiehen” mukaisesti uudessa ”olotilassa” kasvanut kodittomien lauma, rikosten lisääntyminen ja leviävä kurjuus olivat johtaneet Vanhan Suomen rappeutumiseen.⁴³

Viipurin läänin yhdenmukaistaminen muun Suomen kanssa oli kielellisiä tavoitteita sisältänyt poliittinen hanke; hallinnollis-normatiivisesti kaikki venäläisyyteen viittaava oli saatava kitkettyä pois Viipurin läänistä. Viipurin saksalaisuus oli keskeinen Viipurin maistraatin ja Viipurin läänin järjestämiskomitean näkemyksiä erottanut ideologinen tekijä. Maistraatin kirjelmissään esiin nostama kaupungin venäläisyys ja venäläisten piirteiden korostaminen voidaan tulkita eräänlaiseksi puolustusmekanismiksi yhdistämistä vastaan. Se oli keino puolustaa kaupungissa 1700-luvun loppupuolella entisestään voimistunutta saksalaista kulttuuria ja identiteettiä, kun ne häivytettiin venäläisyyden taustalle. Viipurin läänin järjestämiskomitean päämäärä oli kuitenkin selkeä, sillä se ajoi kaikissa käänteissä ruotsin kielen palauttamista entiseen hallitsevaan asemaansa Viipurin läänissä. Toisin sanoen se puuttui juuri siihen, mitä maistraatti pyrki siirtämään taustalle. Viipurin läänin yhdistämistä seurannut, sukupolven ajan kestänyt saksalaiseen kieleen, tapoihin ja yhteiskunnalliseen ajatteluun konkretisoitunut viipurilaisten vetäytyminen kuoreensa on tulkittava siten järjestämiskomitean valmisteleman ja kattavasti läpiviedyn yhdenmukaistamisen (odotetuksi) lopputulokseksi, ei yhdistämisen lähtökohdaksi. Näin ainakin on, jos tapahtumia tarkastellaan niiden viipurilaisten silmin, jotka yrittivät eri keinoin säilyttää identiteettinsä omaleimaisia piirteitä osana Suomen suuriruhtinaskuntaa.

Viitteet

- 1 Ruuth & Kuujo 1981, 7; Engman 2009, 120.
- 2 Danielson-Kalmari 1911; Kallio 1901; Salenius 1913, 3–13, 20–23, passim.
- 3 Engman 2009, 119–120.
- 4 Remy 1998, 88–89, 93–94; Klinge 2009, 310–315, passim.
- 5 Korhonen 1963, 49–50, 165–171; Paaskoski 1997; Engman 2009, 113; Paaskoski 2013, 457–462; Kalleinen 2013; Tiivistetysti *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuosina 2009–2010 käydystä yhdistämisen motiiveja koskeneesta historiatieteellisestä keskustelusta, ks. Kaukiainen 2014, 14–16; Rähä 2014, 270, erit. viite 3.
- 6 KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa 1812–1813; KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet); Kallio 1901, 47–49; Rähä 2014.
- 7 Päivämäärät on yhtenäistetty artikkelissa gregoriaanisen ajanlaskun mukaisiksi. Toisen yhdistämismanifestin eli niin sanotun toimeenpanoasetuksen keisari antoi juliaanisen kalenterin mukaan 31.12.1811, mikä vastaa gregoriaanisessa kalenterissa päivämäärää 12.1.1812.
- 8 Danielson-Kalmari 1911, 123–126, 135–136; Kallio 1901, 12–19, 47; Paaskoski 2012, 144–153; KA, VJA, Pöytäkirjat 1812–1813 (SY 2, 6.3.1812).
- 9 Castrén 1879:1, 21; lausahduksesta on (ainakin) kaksi hieman toisestaan poikkeavaa suomennosta: ks. Kallio 1901, 25–26, jonka mukaa se kuuluu: ”Oi veliseni, Viipurin läänistä ei koskaan tule muun Suomen veroista – varjeltoon Jumala tapahtumasta päinvastoin!”; vrt. Engman 2009, 121, ”Voi veli, Viipurista ei koskaan tule muun Suomen kaltaista – mutta Jumala armahtakoon että voi käydä päinvastoin!!!”.
- 10 Castrén 1879, 21–22, ”[...] jag befinner mig, nästan som af pestsmitta öfverqlefvén sjöman på ett i havet af vågorna kastadt skepp” (lainaus s. 21); myös Rosén 1938, 154–155; Teperi 1965, 14–15; Kaukiainen 2014, 12, 17–18.
- 11 KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (maistraatilta 26.6.1812); KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 31.3.1813); Ruuth & Kuujo 1981, 41–43.
- 12 Danielson-Kalmari 1911, 102–107 (lainaus s. 105); Vuorela 1976, 65–66.
- 13 Kallio 1901, 15.
- 14 Kallio 1901, 22; Ruuth 1908, 784–785, 1091; Ruuth & Kuujo 1981, 45; raatimies Kovalewiin ja hänen orjaansa liittyvästä oikeustapauksesta vuodelta 1815, ks. Einonen 2013a, 43–44.
- 15 Vanhan Suomen luterilaisen kirkon järjestämisestä muun Suomen yhteyteen oli tehty päätös jo ennen varsinaista poliittis-hallinnollista yhdistämistä, ks. Sirenus 1913, 226–229; Tarkiainen 1985, 225–237.
- 16 Von Knorring 1985, 31–32. Kuten Frans Petter von Knorringin teoksen *Gamla Finland eller det fordna Wiborgska Guvernementet, 1:sta Afdelningen* (Åbo 1833) suomentanut ja toimittanut Aune Hikipää toteaa, tutkimus perustuu vähäisen lähdekirjallisuuden vuoksi kirjoittajan omiin havaintoihin hänen toimiessaan Haminan kadettikoulun opettajana ja pastorina (vuosina 1819–1833). Von Knorring teki kirjansa valmisteluvaiheessa useita laajoja matkoja ympäri Vanhan Suomen; Paaskoski 2006; Paaskoski 2013, 470–471; Paavolainen 2016, 100–103; Jacob Judénista (Jaakko Juteini) yleisesti, ks. Huhtala & Supponen (toim. 2012).
- 17 KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 24.7.1812).
- 18 KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 24.7.1812), ”[...] at på Stora Högtids dagar icke allenast trängseln i Kyrckan är ganska stor, utan måste ock en del af församlingens ledamöter, i brist af rum i Kyrckan, stanna utanföre”.

- 19** KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 24.7.1812).
- 20** Schweitzer 2013, 24.
- 21** Kallio 1901, 105; KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (järjestämiskomitealta 17.4.1812); KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (maistraatilta 18.2.1813), ”[...] att en ny organisation för Wiborgska Gouvernemetet snart skulle företagas, och således ingen ändring i anseende till Rådstufwu rätten härstädes för den korta medlertid, wore af nöden”; KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (maistraatilta 18.2.1813); Viipurin saksalaisuudesta, ks. Ijäs 2015, 54–55.
- 22** KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (maistraatilta 18.2.1813).
- 23** KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (järjestämiskomitealta 25.3.1812); KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 24.11.1812); Kallio 1901, 31–33, 73–74; Danielson-Kalmari 1911, 142–144; Ruuth & Kuujo 1981, 8; Engman 2009, 118–119; Schweitzer 2013, 24; Kaukiainen 2014, 22–23.
- 24** Einonen 2013a, 34–35; ks. ja vrt. Rähä 2014, 279.
- 25** Tandefelt 2002, 54–67.
- 26** Kaukiainen 2014, 23; myös Kuujo 1998, 105–110; erityisen hankala, mutta ratkaisua vaatinut venäläisyyteen liittynyt kysymys oli Vanhan Suomen venäläisen donataari-, virka-, ja sota-aatelin oikeudet. Kallio 1901, 95–104.
- 27** KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (järjestämiskomitealta 7.4.1812); KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 18.2.1813); Ruuth & Kuujo 1975, 131; Ranta 1984, 58–64; Paaskoski 2012, 105–106; Rähä 2015, 223–226.
- 28** KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 18.2.1813), ”[...] mästa delen af sågqvarnarne genom inrättningen af Forstmästeriet här i Länet, blifwit helt och hållit ur stånd satte, att framdeles blifwa i värksamhet; så kan ock denna omständighet icke annors än anses för den förnämsta orsak till utländska handelns aftagande”; Karonen 2013, 406–409; Rähä 2014, 276; Kuisma 2015, 54–57.
- 29** Karonen 2013, 402; Kuisma 2015, 34–35, 43–50 (lainaus s. 46).
- 30** Ruuth & Kuujo 1975, 51; Einonen 2013b; Rähä 2014, 280; Ijäs 2015, 52, 153.
- 31** KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 31.3.1813); Ruuth 1908, 841.
- 32** Sirenus 1913, 254.
- 33** Kallio 1901, 121–123, 128; Sirenus 1913, 254, passim.; Vuorela 1976, 75; On huomattava, että Vanhan Suomen konsistorit olivat esimerkiksi esittämiensä rukouspäivätekstien osalta varsin lähellä ruotsalaista perinnettä. Ks. Rähä 2016, 436–441; kirkollisesta perinteestä myös Kaukiainen 2012, 425.
- 34** Neovius 1890 (red.), 29–46; Sirenus 1913, 253–254; Rajainen 1940, 87–89, 119–127; Tarkiainen 1985, 230, 306–307; Knapas 2000; Kaukiainen 2014, 23; Vauhkonen 2016, 102–112.
- 35** Hietala 1982, 156–164, 169–172; Tarkiainen 1985, 303.
- 36** Ruuth 1908, 792–793.
- 37** KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 10, piispa M. J. Alopaeukselta 11.7.1812), ”Det bör jag likaledes i ödmuikhet upprepa, att det rychte man utspridit om förstöring eller total omskapning, den jag skulle haft i sinnet att projectera, af Gymnastic och Scholae-inrättningarne derstädes, är alldeles ogrundat [...] huru skadliga de ofta varit har erfarenhet i flera delar nogsamt visat”; Tarkiainen 1985, 303–305; Kaukiainen 2014, 24.
- 38** KA, VMA, Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa (järjestämiskomitealta 13.11.1812), ”[...] det samteliga Stads Invånare af alla

- stånd [...] gifvit enhälleligen sin önskan tillkänna, det måtte bemälte Flick-Skolor framdeles såsom härtills blifwa bibehållne"; KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet 28.11.1812), "[...] att en sådan ändring skulle ske till förbättrande, och icke i något hänseende till försämrande af merbemälte upfostrings anstalter".
- 39** KA, VJA, kirjekonseptit 1812–1813 (SY 3, järjestämiskomitealta 1.4.1812), *Om Invånarnas moraliska caractère, deras rådande naturlynnes national seder och böijelser*; KA, VJA, saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 10, Viipurin kaupunki- ja maaseurakunnan kirkkoherra Jacob Schroederilta 30.9.1812), *"Deras rådande naturs lynne torde af flere, som icke äga närmare kännedom deraf misskännas, och de beskyllas för tröghet, oböjlighet, envishet, hårdhet, obeveklighet m. m."*
- 40** Ruuth 1908, 784.
- 41** Teperi 1965, 15–16 (lainaus s. 15).
- 42** Kaukiainen 2012, 436; Paaskoski 2013, 466–467; Kaukiainen 2014, 25.
- 43** Rosén 1938, 155–156.

Lähdeluettelo

Alkuperäislähteet

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Viipurin läänin järjestämiskomitean arkisto (VJA)

Pöytäkirjat 1812–1813 (SY 2)

Kirjekonseptit 1812–1813 (SY 3)

Saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 9, Viipurin maistraatin kirjeet)

Saapuneet asiakirjat 1812–1813 (SY 10, Porvoon tuomiokapitulin ja Viipurin läänin kirkkoherrojen kirjeet)

Kansallisarkisto (KA), Mikkeli

Viipurin maistraatin arkisto (VMA)

Viipurin maistraatin kirjeenvaihto Viipurin läänin järjestämiskomitean kanssa 1812–1813

Tutkimuskirjallisuus

Castrén, R. (1879), *Två landshöfdingar. Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap, konst och politik* 1, 3–27.

Danielson-Kalmari, J. R. (1911/1894), *Viipurin läänin palauttaminen muun Suomen yhteyteen*, useiden lähteiden nojalla tarkastettu ja täydennetty painos. Porvoo: Werner Söderström.

Einonen, Piia (2013a), Venäläiset Viipurissa: kielellisiä, kansallisia ja kulttuurisia ristiriitoja 1800-luvun alkupuolella. *Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*, toim. Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Helsinki: VSKS, 34–51. (<http://vsks.onsight.fi/wp-content/uploads/2011/12/Toimite-17.pdf>, luettu 8.8.2017).

Einonen, Piia (2013b), Cultural conflicts in a border town. The question of Russian serfdom in Vyborg in the beginning of the 19th century. *Small nations on the Borderlines of Great Powers*, eds. Satu Matikainen & Attila Barany. *Speculum Historiae Debreceniense* 14. Debrecen: University of Debrecen, 111–126.

- Engman, Max (2009)**, *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen*. Helsinki: WSOY.
- Hietala, Marjatta (1982)**, Erik Gabriel Melartinin toiminta ja motiivit Viipurin läänin koululaitoksen palveluksessa vuosina 1805–1814. *Historiallinen Arkisto* 79, 131–193.
- Huhtala, Liisi & Supponen, Sanna (toim. 2012)**, *Viipurin viisas – näkökulmia Jaakko Juteiniin*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 16. Helsinki: VSKS. (http://vsk.azurewebsites.net/wp-content/uploads/2012/03/Toimite-16_valmis.pdf, luettu 26.4.2018).
- Ijäs, Ulla (2015)**, *Talo, Kartano, puutarha. Kauppahuoneen omistaja Marie Hackman ja hänen kulutusvalintansa varhaismodernissa Viipurissa*. Turun yliopiston julkaisuja 402. Turku: Turun yliopisto.
- Kalleinen, Kritiina (2013)**, Speranski, Mihail (1772–1839). *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: SKS. (URN:NBN:fi-fe20051410, luettu 26.4.2018).
- Kallio, O. A. (1901)**, *Viipurin läänin järjestämisestä muun Suomen yhteyteen*. Helsinki: Osakeyhtiö Weilin & Göös Aktiebolag.
- Karonen, Petri (2013)**, Talouselämä 1780-luvun jälkipuoliskolta Vanhan Suomen ajan loppuun. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 394–415.
- Kaukiainen, Yrjö (2012)**, Kymenlaakson 1700-luku. *Kymenlaakson historia I. Jokilaakso ja rajamaa esihistoriasta 1810-luvulle*, toim. Yrjö Kaukiainen. Helsinki: SKS, 262–436.
- Kaukiainen, Yrjö (2014)**, Viipurin lääni palaa Suomeen – Suomi tulee Viipurin lääniin. *Viipurin läänin historia V. Autonomisen Suomen rajamaa*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 12–35.
- Klinge, Matti (2009)**, *Napoleonin varjo. Euroopan ja Suomen murros 1795–1815*. Helsinki: Otava.
- Knapas, Rainer (2000)**, Haminan hiippakunnan koulut. *Haminan hiippakunta 1743–1812*, toim. Kimmo Keskinen. Helsinki: Helsingin yliopisto, aikuiskoulutuskeskus, Kotkan yksikkö, 26–29.
- von Knorring, Frans Petter (1985)**, *Vanha Suomi*, suom. & toim. Aune Hikipää. Lappeenranta: Lappeenrannan Kilta r.y.
- Korhonen, Keijo (1963)**, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*. Historiallisia Tutkimuksia 65. Helsinki: SHS.
- Kuisma, Markku (2015)**, *Venäjä ja Suomen talous 1700–2015*. Helsinki: Siltala.
- Kuujo, Erkki (1998)**, Saksalaisuus Vanhan Suomen kaupungeissa. *Kahden kruunun alla. Kymijoki rajana 1743–1811*, toim. Eeva-Liisa Oksanen. Kotka: Kymenlaakson liitto, 105–110.
- Neovius, Ad. (red. 1890)**, *Ur Finlands Historia. Publikationer ur de Alopæiska pappren*. Werner Söderström: Borgå.
- Paaskoski, Jyrki (1997)**, G.M. Armfelt och Gamla Finland. *Historisk Tidskrift för Finland* 82:3, 301–317.
- Paaskoski, Jyrki (1998)**, Kollegineuvos Carl Adolph Sattler. *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita* 12. Helsinki: VSKS, 188–200.
- Paaskoski, Jyrki (2006)**, F.P. von Knorring och Gamla Finlands historia. *I trädgården, i biblioteket, i världen. Festskrift till Rainer Knapas den 19 februari 2006*, red. Nina Edgren-Henrichson et al. Helsingfors & Stockholm: Söderströms & Atlantis, 163–177.
- Paaskoski, Jyrki (2012)**, Vanhan Suomen hallintohistoria. *Vanhan Suomen arkistot – Arkiven från Gamla Finland*, toim. Eljas Orrman & Jyrki Paaskoski. Helsinki: SKS, 17–166.
- Paaskoski, Jyrki (2013)**, Uudistaja Aleksanteri I. *Viipurin läänin historia IV Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö, Karjalan Kirjapaino Oy, 449–472.

- Paavolainen, Pentti (2016)**, Valistuskirjoista muistelmiin. Viipurin kirjallisia sukupolvia. *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*, toinen korjattu painos, toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 98–132. (https://wiipuri.fi/wp-content/uploads/2017/03/VSKS_toimitteet_18_WEB-2_korjattu_painos.pdf, luettu 26.4.2018).
- Rosén, Ragnar (1938)**, Vanha Suomi. *Karjalan historiaa*. Historian Aitta VIII. Helsinki: Historian ystävien liitto, 117–159.
- Rajainen, Maija (1940)**, Vanhan Suomen koulut. 1. Normaalikoulut vv. 1788–1806. Historiallisia Tutkimuksia 25:1. Helsinki: SHS.
- Ranta, Raimo (1984)**, Venäläinen kauppiaskunta ja sen kauppa Vanhassa Suomessa. *Historiallinen Arkisto* 83, 29–66.
- Remy, Johannes (1998)**, Läntiset kuvernementit venäläisessä ja puolalaisessa ajattelussa 1772–1863. ...*vaikka voissa paistais? Venäjän rooli Suomessa*. Osmo Jussilan juhla-kirja, toim. Jorma Selovuori. Porvoo: WSOY, 81–107.
- Ruuth, J. W. (1908)**, *Wiipurin kaupungin historia*. Wiipuri: Wiipurin kaupunki.
- Ruuth, J. W. & Kuujo, Erkki (1975)**, *Viipurin kaupungin historia III. Vuodet 1710–1812*. Helsinki: Torkkelin säätö.
- Ruuth J. W. & Kuujo, Erkki (1981)**, *Viipurin kaupungin historia. IV:1 osa. Vuodet 1812–1840*. Helsinki: Torkkelin säätö.
- Räihä, Antti (2014)**, Venäjään liittäminen ja Suomen suuriruhtinaskuntaan yhdistäminen. Talous ja hallinto kaupunkien argumentaatiossa. *Historiallinen Aikakauskirja* 112:4, 270–281.
- Räihä, Antti (2015)**, Venäläiset kauppiat, uusi kaupunkijärjestys ja kaupankäynti Vanhassa Suomessa. *Genos* 86:4, 223–235.
- Räihä, Antti (2016)**, Hengellisyys, poliittisuus ja yhteisöllisyys. Konsistorien toiminta 1700-luvun Venäjän rajaseudulla. *Teologinen aikakauskirja* 121:5–6, 432–445.
- Salenius, J. M. (1913)**, *Kuvauksia Vanhasta Suomesta*. Viipuri: Karjalan Kirjapaino O.-Y:n Kirjapaino.
- Schweitzer, Robert (2013)**, Saksalainen Viipuri. *Monikulttuurisuuden aika Viipurissa*, toim. Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 17. Helsinki: VSKS, 12–33. (<http://vks.onsight.fi/wp-content/uploads/2011/12/Toimite-17.pdf>, luettu 26.4.2018).
- Sirenus, Sigfrid (1913)**, ”Vanhan Suomen” kirkon palauttaminen Suomen kirkon yhteyteen. Piispa M. J. Alopaeuksen osa yhdistämistyössä. *Tutkimuksia Suomen kirkkohistorian alalta*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia XI, 224–256.
- Tandefelt, Marika (2002)**, Fyra språk på en marknad. *Viborgs fyra språk under sju sekel*, red. Marika Tandefelt. Helsingfors: Schildts, 11–67.
- Tarkiainen, Kari (1985)**, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus 1743–1818*. Historiallisia Tutkimuksia 128. Helsinki: SHS.
- Teperi, Jouko (1965)**, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkun.* Historiallisia Tutkimuksia LXIX. Helsinki: SHS.
- Vauhkonen, Ville (2016)**, *Kohti kirjan oppia. Vanhan Suomen talonpoikien kirjallistuminen Ruotsin kuningaskunnan ja Venäjän keisarikunnan luterilaisuuden risteymässä 1721–1811*. Espoo: [omakustanne].
- Vuorela, Tapani (1976)**, *Opetusministeriön historia I. Keisarillisen Suomen senaatin kirkkopoliittikka 1809–1824*. Helsinki: Kirkollistoimikunta & Opetusministeriö.